

# ДОСЛІДЖЕННЯ

## ЩОДО СТАНУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРАКТИКИ ФІКСАЦІЇ І НАДАННЯ ДОПОМОГИ У РАЗІ ПОШКОДЖЕННЯ АБО ЗНИЩЕННЯ ЖИТЛА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ З БОКУ РФ

# ЗМІСТ

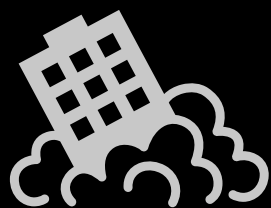
1. Вступ	<b>3</b>
2. Методологічна основа формування доповіді	<b>5</b>
3. Ключові принципи державної політики	<b>8</b>
4. Міжнародно-правове підґрунтя	<b>10</b>
5. Актуальні загрози та ризики	<b>13</b>
6. Національне законодавство	<b>16</b>
7. Роль громадянського суспільства	<b>23</b>
8. Практика фіксації випадків пошкодження або зниження житла та надання відповідної допомоги на Дніпропетровщині	<b>25</b>
9. Інструменти перехідного правосуддя	<b>28</b>
10. Висновки	<b>30</b>
11. Рекомендації	<b>33</b>
12. Список використаних джерел	<b>36</b>
13. Додатки	<b>40</b>



## ВСТУП

У 2014 році Україна вперше зіткнулася зі збройною агресією з боку Російської Федерації, в наслідок якої було анексовано Крим та тимчасово окуповано окремі території Донецької та Луганської областей. Майже одразу виникла проблема компенсації за зруйноване або пошкоджене житло, яку влада, протягом восьми років конфлікту, так і не змогла вирішити. Це стосується не тільки житла на тимчасово окупованих українських територіях. Мова також йде про житло на підконтрольній Україні території у населених пунктах на лінії зіткнення. На той час не було запроваджено комплексного механізму компенсації, що негативно вплинуло на імідж країни та змусило громадян шукати правди у Європейському суді з прав людини. Європейські партнери неодноразово наголошували на необхідності прийняття відповідних законодавчих та підзаконних актів, однак реакція влади була доволі повільною, а більшість нормативно-правових актів містили тільки загальні положення без конкретизації процедурних питань.

Означена проблема активізувалася наприкінці лютого 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Внаслідок відкритої збройної агресії кількість знищеного або пошкодженого житла збільшилася в рази. При чому, локалізація зруйнованого або пошкодженого житла більше не була прив'язана до Донецької та Луганської областей. Географія конфлікту охопила майже усю територію держави, і з кожним днем починає стрімко збільшуватися. Щодня внаслідок ракетних обстрілів держави-агресора сотні українців фактично залишаються на вулиці. Їхнє житло або вщент зруйноване або значно пошкоджене.



За останніми даними,  
в Україні зруйновано  
та пошкоджено  
щонайменше

**129,9** тисячі  
житлових будівель



Прямі збитки  
через руйнування  
багатоповерхівок  
становить:

**42,3**  
млрд доларів



Власникам при-  
ватних будинків  
завдано збитків:

**5,4**  
млрд доларів

Не є виключенням і Дніпропетровщина, населені пункти якої постійно страждають від російських обстрілів. Ситуація ускладнюється відсутністю апробованого механізму компенсації, який дав би змогу оперативно фіксувати та відшкодовувати жертвам конфлікту шкоду за знищене житло. Це поглиблює негативні соціальні наслідки від війни та позначається на авторитеті влади.

Від моменту вторгнення РФ на територію України у цьому році, влада анонсувала окремі ініціативи щодо фіксації фактів руйнування та пошкодження житла, а також розробила механізм компенсації, який на даному етапі залишається на законопроектному рівні. Враховуючи те, що досліджуване питання має вкрай принципове значення, в рамках цього проекту проаналізовано стан правового забезпечення та практика фіксації і надання допомоги у разі пошкодження або знищення житла в умовах збройної агресії з боку РФ. За результатами сформовано відповідні висновки та рекомендації, які стосуються як суто Дніпропетровської області, так і інших регіонів України. Наші пропозиції ґрунтуються на комплексному аналізі міжнародно-правових актів у сфері перехідного правосуддя та відповідному досвіді окремих держав щодо компенсації за зруйноване або пошкоджене житло.

# МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ДОПОВІДІ

Методологія аналізу проблеми правового забезпечення та практики фіксації і надання допомоги у разі пошкодження або знищення житла в умовах збройної агресії з боку РФ є достатньо важливою, оскільки вона: допомагає обрати потрібний вектор дослідження; забезпечує комплексність та всебічність дослідження; визначає спрямованість дослідження; дозволяє окреслити характер дослідження. Для забезпечення об'єктивності і повноти аналізу методологія повинна формуватися на підставі: принципу комплексності та об'єктивності дослідження проблеми; принципу динамічності зміни контексту та засобів правового забезпечення; принципу взаємозв'язку проблеми фіксації і компенсації за зруйноване або пошкоджене житло з соціальними потрясіннями в державі; принципу цілісності міжнародного та національного контекстів врегулювання означеної проблеми; принципу універсальності основних методів аналізу; принципу багаторівневості нормативно-правового регулювання питань фіксації та компенсації за зруйноване або пошкоджене житло; принципу поєднання.

Методологія, яку ми використали під час формування цієї доповіді складається з окремих методів, які представляють собою систему засобів та способів розкриття природи і сутності, закономірностей становлення і розвитку, філософських і нормативно-правових витоків механізмів фіксації та відшкодування за зруйноване або пошкоджене житло. Ми використали наступні методи:

- 1. Лінгвістичний метод.** Цей метод було використано для: 1) ознайомлення з термінологією (передусім йдеться про такі ключові категорії, як компенсація, відшкодування, жертва конфлікту, зруйноване житло, пошкоджене житло тощо); 2) дослідження термінологічних підходів до формування державної політики (передусім йдеться про узгодженість національної та міжнародної термінологій конфлікту); 3) аналізу практики фіксації шкоди, яка була завдана житлу збройним конфліктом (перш за все для вивчення відповідних нормативно-правових передумов такої діяльності); 4) осмислення трансформації змісту окремих правових категорій під час еволюції (здебільшого це пов'язане з розширенням змісту вказаних вище категорій).
- 2. Системно-функціональний метод.** В процесі формування доповіді цей метод дозволяє розглянути явище як цілісний комплекс взаємопов'язаних

елементів, тобто системи розглядаються з точки зору функцій, заради яких вони створювалися. З огляду на це, означений метод в рамках нашого проекту використано для: 1) дослідження системи принципів та напрямків державної політики у сфері правових гарантій жертвам конфлікту (йдеться про вивчення її змісту, структури, особливостей застосування); 2) ознайомлення зі структурою спеціальних інституцій, які створюються в рамках державної політики для вирішення проблем постраждалих від конфлікту;

- 3. Метод аналізу та синтезу.** Цей метод представляє собою певні логічні операції, які лають змогу досліджувати проблему загалом на основі об'єднання взаємопов'язаних елементів в одне ціле. В процесі реалізації проекту цей метод було використано для: 1) узагальнення висновків і рекомендацій проекту (в них розкривається перелік основних проблем та алгоритм їхнього вирішення); 2) пошуку закономірностей та чинників розвитку законодавства у сфері фіксації та компенсації за зруйноване або пошкоджене житло.
- 4. Синергетичний метод.** Цей метод має особливе значення для аналізу міжнародно-правової практики, оскільки при використанні синергетичного підходу сучасні міжнародно-правові відносини слід розглядати як складну систему взаємовідносин елементів. Тому цей метод в рамках реалізації проекту було використано для: аналізу ролі міжнародного права у процесі формування державної політики та механізмів компенсації шкоди, завданої збройним конфліктом майну громадян.
- 5. Діалектичний метод** дозволяє розглянути міжнародно-правове явища в його динаміці, тобто з урахуванням постійного, системного розвитку як самого явища, так і об'єктивної дійсності. Цей метод в процесі реалізації проекту було використано для: 1) аналізу динаміки розвитку національного законодавства у сфері захисту майнових прав громадян в умовах збройного конфлікту; 2) дослідження закономірностей розвитку практики фіксації руйнувань та пошкоджень житла в умовах збройної агресії;
- 6. Формально-юридичний метод.** Він дозволяє систематизувати основні результати аналізу практики діяльності органів влади та місцевого самоврядування та співставити їх з відповідними міжнародно-правовими традиціями. Для нашого проекту цей метод був використаний для: 1) дослідження внутрішньої структури механізму фіксації та відшкодування майнової шкоди в умовах збройного конфлікту; 2) аналізу функцій міжнародних інституцій у сфері спрямування правового забезпечення та змістовного наповнення національного законодавства гарантіями для жертв конфлікту; 3) характеристики організаційно-владних структур, які забезпечують реалізацію політики у сфері правового захисту жертв конфлікту, майну яких завдана шкода.

Окреслена нами методологія дала змогу проаналізувати проблеми правового забезпечення та практики фіксації і надання допомоги у разі пошкодження або знищення житла в умовах збройної агресії з боку РФ через призму поєднання міжнародно-правової практики та національного контексту. Які саме утворюють це міжнародно-правове явище. Вона також дала змогу сформулювати низку практичних висновків і рекомендацій, які у подальшому можуть бути використані органами влади в процесі законотворчості, а також організації процедури фіксації випадків руйнування або пошкодження житла. Також вони будуть корисними для формування механізму відшкодування майнової шкоди, якого сьогодні дуже потребує Україна.

## КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Від початку повномасштабного вторгнення владі довелося в екстреному порядку корегувати державну політику під потреби воєнного стану. У цьому сенсі на перше місце постало питання захисту громадян, які постраждали від збройної агресії РФ. Основною загрозою, окрім життя і здоров'я громадян, було визнано проблему з житлом та іншим майном, яке було знищено внаслідок обстрілів державою-агресором мирних українських міст. Майже одразу законодавці та урядовці почали формувати основу механізму фіксації та відшкодування майнової шкоди, зокрема компенсації за знищене або пошкоджене житло. Основними принципами державної політики у цій сфері на сьогодні є:



верховенство права та повага до людської гідності (право на житло є основоположним, а його наявність забезпечує нормальні умови життя особи);



унітарність та територіальна цілісність України (юрисдикція України поширюється на усі її території, навіть ті, які сьогодні тимчасово окуповані);



дотримання норм міжнародного права (йдеться про необхідність виконання Україною власних міжнародних зобов'язань, у тому числі тих, які стосуються захисту цивільного населення під час війни);



захист осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, відшкодування завданої їм майнової та моральної (немайнової) шкоди (перш за все, це стосується шкоди за зруйноване або пошкоджене житло);



непорушність та забезпечення права власності (за будь-яких умов держава має гарантувати право власності та створювати умови для його ефективного захисту);



ДОСЛІДЖЕННЯ  
ЩОДО СТАНУ  
ПРАВОВОГО  
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА  
ПРАКТИКИ ФІКСАЦІЇ І  
НАДАННЯ ДОПОМОГИ  
У РАЗІ ПОШКОДЖЕННЯ  
АБО ЗНИЩЕННЯ ЖИТЛА  
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ  
АГРЕСІЇ З БОКУ РФ



забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у передбаченому законом обсязі (йдеться про можливість захисту права власності в судовому та юрисдикційному порядку);



використання механізмів двосторонньої міжнародної співпраці, міжнародних організацій та міжнародних судових інстанцій з метою захисту майнових прав громадян та гарантування права на компенсацію за шкоду, завдану збройним конфліктом;



оперативність реагування виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, військових адміністрацій, центральних органів виконавчої влади, органів управління та сил цивільного захисту на факти знищення або пошкодження житла громадян;



обов'язковість фіксації пошкоджень, зумовлених збройною агресією Російської Федерації, будівель та споруд державної, приватної та комунальної форми власності;



індивідуальний підхід до потреб громадян, житло яких було знищене або пошкоджене внаслідок збройної агресії РФ проти України;



створення рівних умов доступу постраждалих громадян до державних гарантій та права на компенсацію майнової шкоди.

## МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ

В умовах збройних конфліктів міжнародним правом передбачено особливий механізм захисту майнових прав громадян. У цьому механізмі окремо регламентовані питання компенсації за зруйноване або пошкоджене житло. Основою цього механізму є система міжнародно-правових актів, в яких регламентовані додаткові гарантії жертвам конфлікту, які реалізуються через систему міжнародних зобов'язань. Тобто, ратифікація або підписання міжнародно-правових актів покладає на державу обов'язок розробити та запровадити законодавчі механізми фіксації випадків пошкодження або руйнування житла, а також алгоритмів виплати відповідних компенсацій.

Щодо останніх, то вони реалізуються на рівні репарацій, фінансово-кредитної допомоги та бюджетних коштів самої держави. Таким чином, право на отримання компенсації та забезпечення жертв конфліктів житлом – це загальновизнане право людини, яке базується на основоположних цінностях та категоріях. Важливість міжнародно-правового підґрунтя полягає в тому, що завдяки встановленим принципам та ідеям жертви конфлікту набувають реальної можливості отримати компенсацію за майнову шкоду. Відзначимо, що це право людина може відстоювати не тільки у національних судах, а й у Європейському суді з прав людини. Основу міжнародно-правового механізму фіксації та компенсації за зруйноване або пошкоджене житло становлять наступні міжнародно-правові акти:

- Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. Документ зобов'язує сторони конфлікту за будь-яких умов забезпечити цивільне населення житлом, право на яке розглядається у якості основоположного. Також в Конвенції містяться норми щодо гарантування постраждалому населенню права на справедливу компенсацію, у тому числі за втрачене житло;
- Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права від 21 березня 2006 року. У документі закріплено принцип адекватного, ефективного та швидкого відшкодування шкоди жертвам конфлікту. Ця процедура має бути пропорційною шкоді, яка завдана житлу громадян під час збройного конфлікту. Важливо, що в документі прописані обов'язки держави щодо створення національних

програм відшкодування шкоди та забезпечення виконання органами влади судових рішень про виплату компенсацій;

- Доповідь Генерального секретаря ООН від 23 серпня 2004 року «Верховенство права та правосуддя перехідного періоду в конфліктних і постконфліктних суспільствах». У документі закріплені норми щодо обов'язковості розробки державами механізмів фіксації майнової шкоди, завданої цивільному населенню збройним конфліктом. При чому зазначається не тільки про компенсацію, а й про відновлення права власності жертвам конфлікту;
- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року «Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист та відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права». В документі закріплено норми щодо вимог до компенсацій, у тому числі і за зруйноване або пошкоджене житло. Зокрема вказано, що компенсація має виплачуватися жертвам збройного конфлікту за належної економічної оцінки та відповідати реальній шкоді, яка була завдана. Також передбачена можливість подання жертвами конфлікту колективних позовів у разі, якщо держава не реагує на їхні потреби;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Одне з ключових прав, яке закріплено в цьому документі є право на справедливу сатисфакцію, тобто відшкодування шкоди, завданої протиправними діями, у тому числі і внаслідок воєнних злочинів та збройної агресії. У цьому сенсі знищення або пошкодження житла розглядається як обмеження права громадян на належні житлові умови. Тобто, йдеться про порушення мінімальних стандартів нормального життя людини;
- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. В документі достатньо однозначно закріплено принцип недоторканості житла особи. Також в нормах декларації житло розглядається як необхідний компонент нормального рівня життя людини, який держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам, навіть в умовах соціальних потрясінь.

Таким чином на рівні міжнародно-правових актів житло розглядається як ключова категорія добробуту людини, яка напряму пов'язана з рівнем його життя. Будь-яке протиправне посягання на житло людини є поза межами закону та міжнародних стандартів прав людини. Виходячи з норм міжнародно-правових актів, основний обов'язок щодо відшкодування шкоди за зруйноване або пошкоджене внаслідок збройного конфлікту житла покладається на державу, яка у подальшому вправі вирішувати це питання шляхом репарацій, які стягуються з іншої сторони конфлікту, яка грубо порушила норми міжнародного гуманітарного права та правила ведення війни. Цивільне населення та його майно, згідно норм міжнародного

права, перебувають під особливим правовим захистом. У цьому сенсі, процедурні питання фіксації майнової шкоди, є принципово важливими з огляду на потребу забезпечення мінімально необхідних стандартів життя. За нормами міжнародного права держава має фінансувати виплату компенсації та відновлення житла громадян. Також варто відзначити, що жертви конфлікту мають комплексні гарантії щодо судового та позасудового захисту власних майнових прав. Питання фіксації та відшкодування шкоди та зруйноване або пошкоджене житло розглядається як пріоритетне, оскільки воно сприяє встановленню справедливості, що в умовах перехідного правосуддя є ключовою умовою розбудови миру.

Між тим, поки що діє лише порядок, за яким громадяни можуть заявити про те, що їхнє житло було зруйноване чи пошкоджене. Тож фактично повноцінно запустився лише процес обліку житла, яке потрібно буде компенсувати. Зрозуміло, що компенсувати громадянам усі багатомільярдні збитки сама Україна не зможе, тож одним із джерел такого фінансування можуть стати заморожені активи РФ за кордоном. Наразі на рівні Міністерства юстиції України відбувається спільна з міжнародними партнерами робота зі створення так званого компенсаційного механізму – багатостороннього договору між країнами-партнерами, де є заморожені активи. Його запровадження передбачає внесення змін в законодавства окремо взятої країни, а також на рівні міжнародних угод. В результаті мають створити спеціальну комісію, яка буде розглядати заяви про компенсацію шкоди.

# АКТУАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ

Проблема фіксації фактів знищення та пошкодження житла, з подальшим відшкодуванням збитків громадянам України актуалізується на рівні окремих загроз та ризиків, які ускладнюють цей процес. На сьогодні можна визначити декілька загроз та ризиків, які слід об'єднати в цілісні групи: політична; соціально-економічна; організаційна; правова; ідеологічна. У сукупності ці загрози та ризики призвели до ситуації, коли постраждала особа майже у більшості випадків залишається сам на сам зі своїми проблемами, що неприпустимо в соціальній, правовій державі. Пропонуємо кожну окрему групу загроз та ризиків конкретизувати та розглянути окремо.

- 1.** Політичні загрози та ризики. В основному мова йде про відсутність політичної волі та єдиної точки зору щодо вирішення проблем жертв конфлікту. Це стосується і питання компенсації за зруйноване або знищене житло. Це пов'язане з політичним розшаруванням в Українському парламенті, а також на рівні місцевих представницьких органів самоврядування. Йдеться про те, що питання захисту жертв конфлікту дуже часто стає предметом політичних спекуляцій, внаслідок чого складно виробити цілісну позицію щодо відшкодування шкоди, яка завдана знищенням або пошкодженням майна. Також до означеної групи загроз і ризиків слід віднести складності у розбудові політичного діалогу, лобіювання власних законодавчих ініціатив кожною політичною партією. Це значно затягує процес створення відповідної сфери законодавства.
- 2.** Соціально-економічні загрози та ризики. Передусім йдеться про відсутність можливостей фінансово забезпечити відшкодування шкоди громадянам, які втратили житло. Проблема стосується як рівня державного бюджету, так і місцевих бюджетів. Ресурси першого, переважно спрямовуються на потреби оборони та соціальні гарантії, а другі просто не здатні забезпечити компенсацію. Коштів місцевого бюджету дуже часто вистачає виключно на поточний ремонт житла. Також до означеної групи загроз варто віднести: недостатній рівень роботи з міжнародними фінансовими донорами, неможливість чіткого планування і прогнозування масштабів знищення або пошкодження житла, падіння рівня доходів бюджетів за рахунок зниження надходжень.



- 3.** Організаційні загрози та ризики. Як правило, тут варто говорити про неготовність влади оперативно вирішувати масштабні проблеми, які виникли доволі стрімко. Це стосується відсутності належного рівня координації між органами центральної влади та місцевого самоврядування щодо фіксації та відшкодування шкоди. Також є загроза неузгодженості дій навіть на регіональному та місцевому рівні, що обумовлено відсутністю комплексних програм першочергових заходів в умовах збройної агресії (у тому числі і у сфері вирішення житлового питання). Зайва бюрократія також значно ускладнює вирішення проблеми відшкодування майнової шкоди в умовах збройного конфлікту.
- 4.** Правові загрози та ризики. В основному йдеться про відсутність в державі профільного законодавчого акту, який би мав регулювати питання компенсації за зруйноване або пошкоджене житло. У таких умовах наявні підзаконні акти не будуть ефективними, оскільки не пов'язані єдиним нормативно-правовим механізмом. До цієї групи загроз та ризиків варто віднести не достатній рівень імплементації в Україні норм міжнародного гуманітарного права. До 2014 року політика національної безпеки України була здебільшого декларативною і не могла забезпечити реальний стан захист національних інтересів. Держава виявилася абсолютно не готовою до збройного конфлікту, внаслідок чого постраждали як військовослужбовці, так і цивільне населення. Однією з причин такої ситуації є нерозвиненість механізмів застосування в Україні норм міжнародного гуманітарного права. Це призвело до того, що постраждали від збройного конфлікту опинилися майже поза правовим полем.
- 5.** Ідеологічні загрози та ризики. Мова йде не тільки про складності щодо реалізації переміщеними особами права на захист майнових прав. Тут слід враховувати ідеологічну незрілість українського суспільства за регіональною ознакою. Тобто, незавершеність процесу децентралізації заважає місцевій владі повноцінно вирішувати проблеми громад. Також до цієї групи загроз та ризиків варто віднести відсутність цілісного бачення концепції перехідного правосуддя в національному просторі. Ця проблема пов'язана з тим, що на державному рівні відсутня єдина концепція перехідного правосуддя. Як наслідок, не вирішені наступні концептуальні питання: які напрямки перехідного правосуддя реалізувати і у якій послідовності; хто повинен відповідати за реалізацію принципів перехідного правосуддя; як досягти встановлення історичної правди; за якими критеріями оцінювати ефективність моделі перехідного правосуддя в Україні тощо.

Також до числа загроз та ризиків слід віднести неспрогнозованість напрямків поширення конфлікту, коли кожен регіон може стати наступною жертвою ракетних обстрілів РФ. Не варто забувати і про таку загрозу, як неможливість захисту майнових прав в умовах тимчасової окупації, коли громадяни просто не мають змоги заявити про пошкодження або знищення їхнього житла. Також необхідно зазначити і про недостатній рівень науково-методичного забезпечення питань, пов'язаних з механізмами компенсації шкоди за житло. Усі означені загрози та ризики у сукупності поглиблюють конфлікт та призводять до того, що держава не може вийти на етап сталого розвитку. Це тягне за собою й інші проблеми: зростання недовіри до влади, віддалення населення окупованих територій від України, іміджеві втрати на європейській арені, затягування інституційних реформ. Слід також акцентувати увагу на втраті часу, що дозволяє державі-агресору знищувати докази та свідків своїх воєнних злочинів. До того ж, досі не відбувається узгодження усіх сфер суспільного життя з реаліями перехідного правосуддя, які вимагають впровадження нестандартних рішень задля встановлення миру та історичної правди.

## НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Від початку збройної агресії у 2014 році стало зрозуміло, що проблема системного порушення основоположних прав людини в зоні ведення бойових дій, становить не аби яку загрозу для нормального функціонування владних та суспільних інститутів. Нехтування проросійськими найманцями елементарних стандартів поводження з людьми та їхнім майном в умовах збройного конфлікту та принципу гуманізму, ще раз засвідчило усю загрозовість ситуації. Як наслідок, на законодавчому рівні влада держави почала формувати основу політики захисту прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які в силу певних обставин залишилися на тимчасово окупованих територіях Донбасу та Криму. На той час ключовими законодавчими актами стали:

- Закон України 15 квітня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території». Цей документ став основною гарантією захисту прав і свобод громадян України, які на момент анексії проживали в Криму, зокрема і майнових прав. Так, у цьому законі було закріплено виключне право держави, фізичних та юридичних осіб на житло, у тому числі і земельні ділянки, на тимчасово окупованій території, незалежно від того чи виїхали вони з цієї території. Додатковою гарантією також стало встановлення принципу легітимності факту набуття та припинення права власності на це житло виключно за встановленим законодавством України порядком. Інакше кажучи, держава не тільки засудила анексію територій, а й чітко окреслила свої пріоритети на тимчасово окупованих територіях, до числа яких увійшов і захист майнових прав;
- Закон України 2 вересня 2014 року «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції». У цьому нормативно-правовому акті визначено декілька важливих аспектів. Зокрема, санкціоноване право використання суб'єктами господарювання майна, яке передане їм у відання в процесі переміщення з тимчасово окупованих територій. Також слід відзначити і формалізацію права фізичної особи на відкриття спадщини не за місцем знаходження майна, тобто на окупованій території, а за місцем подання відповідної заяви на контрольованій території України. Це сприяло усуненню перешкод у реалізації спадкових прав майнового характеру;

- Закон України 20 жовтня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». По суті цей закон окреслив статус нової для України категорії громадян – внутрішньо переміщеної особи. З-поміж інших норм важливе значення має встановлення мораторію на погашення основної суми іпотечного кредиту та нарахованих відсотків у разі, якщо майно нерухоме майно знаходиться на тимчасово окупованій території. Доволі принципове, що вказаний закон декларував принцип участі держави у процесі відновлення та подальшого забезпечення прав переселенців, зокрема і тих, що належать до числа майнових;
- Заява Верховної Ради України 21 квітня 2015 року «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». Означений документ передусім мав політико-правове значення, адже Парламент України засудив зовнішню військову агресію, звернувши увагу на її негативні наслідки, зокрема і майнового характеру. Так, було акцентовано увагу на проблемі привласнення майна держави та громадян, знищення та розкрадання цього майна, його незаконній націоналізації, великомасштабного пошкодження. Вважаємо, що це доволі важливий етап подальшого вирішення конфлікту та встановлення винних осіб, які згодом обов'язково повинні понести відповідальність за злочинні дії;
- Закон України 12 червня 2015 року «Про правовий режим воєнного стану». Важливість цього документа полягала в тому, що було встановлено принцип повного відшкодування вартості примусово відчуженого майна. Тобто, у разі використання майна фізичних осіб для потреб Збройних Сил України, його вартість у подальшому має бути компенсована державою. Окрім цього, закон встановив принцип компенсації майнових втрат понесених під час дії воєнного стану. Це доволі значні гарантії для громадян України, які вказують на те, що держава не знімає з себе відповідальності за майнові наслідки збройного конфлікту.

Необхідно підкреслити, що захист майнових прав громадян в умовах зовнішньої військової агресії вимагав активізації нормотворчості і на рівні підзаконних актів, оскільки саме на цьому рівні відбувається деталізація норм законодавства. Також виконавча влада є відповідальною за реалізацію політики держави у правозахисній сфері. З огляду на це, можна навести наступні підзаконні акти, які були прийняті в рамках розвитку системи гарантій захисту майнових прав:

- Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». Документ містить відповідні гарантії компенсації вартості зруйнованого майна, але лише в умовах воєнного стану. В Україні такий стан було запроваджено лише на короткий час, при чому тоді, коли закінчилася активна фаза збройного протистояння.

Тобто, механізм відшкодування не був ефективним засобом захисту майнових прав;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам». Документ містить певні гарантії для переселенців, зокрема і одноразову грошову компенсацію, але для вирішення житлових проблем цього вкрай недостатньо, адже грошей вистачить лише на задоволення окремих потреб побутового характеру;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». Кошти, які переселенці отримують за цією постановою здебільшого спрямовуються на сплату комунальних послуг. При чому, існує багато випадків відмови у виплаті такої допомоги, які переважно пов'язані з неоднаковістю тлумачення норм законодавства;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення». Цей документ є передумовою для встановлення причинного зв'язку між знищеним майном та збройним конфліктом. Однак за відсутності законодавчих механізмів компенсації, він не здатен сприяти захисту майнових прав мешканців окупованих територій;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 року «Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України». Ця постанова є достатньо дієвим засобом захисту майнових прав, зокрема права на житло, однак вона стосується лише тих переселенців, які вступили до Збройних Сил України та зі зброєю в руках захищали незалежність України. У документі передбачено механізм виділення субвенцій з державного бюджету для придбання таким особам житла на підконтрольній Україні території.

Слід констатувати, що на підзаконному рівні також відсутні дієві механізми забезпечення захисту майнових прав громадян в умовах збройного конфлікту. Це негативно впливає не тільки на соціально-політичне становище внутрішньо переміщених осіб. Справа в тому, що внаслідок такої політики держави посилюється соціальне відчуження переселенців в українському суспільстві та недовіра з їхнього боку до влади. Однією з причин такої ситуації донедавна була відсутність чіткої позиції України щодо позиціонування держави-агресора на законодавчому рівні. Як наслідок, відповідальність за порушені майнові права громадян в умовах



збройного конфлікту не реалізовувалася, адже невідомим був суб'єкт, який повинен відшкодувати людям завдану шкоду.

Позитивним кроком у вирішенні цієї проблеми став Закон України від 18 січня 2018 року «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». У документі напевно вперше було визнано Росію державою-агресором. Окрім цього, закон містить декілька норм, пов'язаних із захистом майнових прав громадян в умовах зовнішньої військової агресії. По-перше, закріплено винятковість права власності громадян та держави на майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території. Це дозволяє апелювати до сторін конфлікту щодо відновлення майнових прав.

З іншого боку в законі міститься норма, згідно з якою відповідальність за матеріальну чи нематеріальну шкоду, завдану Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, покладається на Росію, а також на владу самопроголошених республік відповідно до принципів і норм міжнародного права. Інакше кажучи, Україна по суті знімає з себе зобов'язання щодо відшкодування майнової шкоди, завданої збройним конфліктом, покладаючи такі обов'язки на державу-агресора. Тобто, виникає правова колізія: з одного боку Україна визнає окуповані території своїми територіями, а громадян, що на них проживають – громадянами України, а з іншого, самоусувається від обов'язку гарантувати захист майнових прав таких громадян. З початком повномасштабного вторгнення цей закон втратив свою силу. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року, питання фіксації та відшкодування шкоди за зруйноване або пошкоджене житло стало дуже актуальним. Це пов'язане з численними руйнуваннями, які торкнулися майже усіх регіонів України.

24 березня 2022 року в Українському парламенті зареєстровано законопроект №7198 («Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації»). Це достатньо очікуваний документ, оскільки сьогодні в Україні сотні тисяч наших громадян залишилися без житла, і змушені шукати притулку в інших регіонах або за кордоном. Компенсація за зруйноване житло – це одна з найбільш болючих тем для українського суспільства, оскільки до недавнього часу влада намагалася перекласти усю відповідальність на державу-агресора. На даний час цей документ перебуває на проектному рівні. Документ спрямований на досягнення двох основних пріоритетів. По-перше, він дасть громадянам змогу отримати належну компенсацію за зруйноване житло. У повоєнний час це також дозволить відновити та розвинути ринок будівництва, а це робочі місця, а, отже, належний заробіток для українців. По-друге, інформація про зруйноване житло у недалекому майбутньому стане до-

казовою базою проти Росії у міжнародних трибуналах. Зазначимо, що існування реального механізму компенсації за зруйноване житло є вагомим іміджевим здобутком України, яка продемонструє реальну турботу про власних громадян.

Згідно норм законопроекту, право на отримання компенсації мають: фізичні особи – громадяни України, які є: власниками пошкоджених та/або знищених об'єктів нерухомого майна; особами, які здійснили інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт та які не прийнято в експлуатацію; членами житлово-будівельних (житлових) кооперативів, які викупили квартиру, інше житлове приміщення кооперативу, але не оформили право власності на нього; спадкоємцями вищевказаних осіб; об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків (щодо відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку). Означені категорії осіб повинні будуть подати до спеціально створеної комісії заяву (електронну або паперову).

Окрім заяви особа, житло якої було зруйноване під час війни, повинна додати наступні документи: документ, що підтверджує право власності на пошкоджений або знищений об'єкт нерухомого майна; документ, що підтверджує інвестування та фінансування будівництва об'єкта житлового будівництва щодо якого отримано право на виконання будівельних робіт та який не прийнято в експлуатацію; документ, що підтверджує, що громадянин України є членом житлово-будівельного (житлового) кооперативу, та викупив квартиру, інше житлове приміщення кооперативу; документ, що підтверджує смерть власника пошкодженого або знищеного об'єкта нерухомого майна або оголошення його померлим (у разі подання заяви спадкоємцем особи). Необхідно відзначити, що особа, окрім документів буде укладати договір про відступлення права вимоги до Російської Федерації щодо відшкодування збитків заподіяних внаслідок збройної агресії проти України. Законопроектом передбачено три основні способи компенсації за зруйноване житло. Перший, це грошова компенсація (визначається за результатами оцінки вартості відновлення відповідного пошкодженого об'єкта нерухомого майна з урахуванням ступеню його пошкодження). Другий, це компенсація у вигляді об'єкта нерухомого майна (здійснюється шляхом фінансування будівництва нового об'єкта нерухомого майна з рівноцінною площею, типом та функціональним призначенням). При цьому, граничний розмір компенсації у вигляді об'єкта нерухомого майна не може перевищувати вартості 150 м<sup>2</sup> за один об'єкт нерухомого майна. Третій, це компенсація у вигляді фінансування виконання будівельних робіт з відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку (надається за бажанням отримувача компенсації за пошкоджений об'єкт нерухомого майна – багатоквартирний будинок). Розмір компенсації у вигляді фінансування виконання будівельних робіт визначається за результатами оцінки вартості відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку з урахуванням ступеню його пошкодження.

Відомості про постраждалих будуть внесені до спеціально створеного Реєстра пошкодженого та знищеного майна. Компенсація буде виплачуватися за рахунок коштів фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, коштів міжнародної фінансової допомоги та інших джерел. Новий законопроект передбачає наступний алгоритм отримання компенсації: 1) подання зацікавленою особою заяви про отримання компенсації; 2) розгляд комісією заяви про надання компенсації; 3) надання компенсації у визначений спосіб. Слід відзначити принцип черговості надання компенсації за зруйноване житло, який закріплено у законопроекті. Першочергове право матимуть: багатодітні сім'ї, особи з інвалідністю I та II групи, учасники бойових дій та інваліди війни. Будь-які рішення комісії, які на думку заявника є неправомірними можуть бути оскаржені до суду.

Однак вже є окремі підзаконні акти, які регламентують питання захисту майнових прав в умовах війни з Росією. До числа таких документів варто зарахувати: Постанову Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. №326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації»; Постанову Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. №473 «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд»; Постанову Кабінету Міністрів України від 14 червня 2022 р. №700 «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. №326 і від 19 квітня 2022 р. №473». Ці документи лише фрагментарно визначають процедурні питання визначення розміру шкоди та проведення часткового відновлення пошкодженого житла. Тобто, здебільшого вони спрямовані на фіксацію та документування наслідків воєнних злочинів РФ.

Відзначимо, що Постанова Кабінету Міністрів від 20 березня 2022 року №326, якою затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» затверджена з метою отримання відповідних репарацій від Росії у майбутньому. Тобто, влада планує оцінювати шкоду і у подальшому її відшкодовувати за рахунок отриманих компенсацій (або встановлених судом або зі стягнених з РФ активів). Тобто, йдеться про інтереси держави, а не про право громадян на компенсацію за знищене або пошкоджене житло. Чому на сьогодні питання компенсації за житло залишається не вирішеним, навіть після початку повномасштабного вторгнення в Україну з боку РФ? Скоріш за все, це пов'язане з політизованістю питання та відсутністю відповідної політичної волі у влади України.

На даний час є Проект спільного наказу Міністерства економіки України та Фонду державного майна України «Про затвердження методики визначення шкоди

та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності». Однак зазначимо, що документ переважно стосується суб'єктів господарювання і не передбачає механізмів фіксації майнової шкоди звичайних громадян. Слід розглянути можливість розробки індивідуальної методики фіксації випадків пошкодження або знищення житла громадян. Це допоможе вирішити проблему єдиної методології для органів влади. Отже, на даний час в Україні відсутній законодавчий акт, який би регулював порядок отримання громадянами України компенсацій за зруйноване або пошкоджене майно. Є тільки документ, в якому визначено алгоритм оцінки збитків держави, а не окремих громадян. У таких умовах постраждалим поки що залишається можливість подання в додатку «Дія» відповідних заявок на оцінку збитків. Це можна зробити як в Україні, так і перебуваючи за кордоном. Необхідно в додатку указати дані про сам об'єкт, який було пошкоджено, фото та опис пошкоджень, свої контактні дані. Однак головне, що потрібно зробити сьогодні – це прийняти профільний законодавчий акт, без якого шанси отримати компенсацію зводяться до нуля. Втім на державному рівні кошти з резервного фонду держбюджету на окремі програми також виділяють. Зокрема, на ліквідацію наслідків бойових дій уряд виділив 1,5 млрд гривень Житомирській, Київській, Сумській та Чернігівській областям, 200 млн гривень – Києву та 250 млн гривень – Харківській області. Ці кошти передусім витрачають на критичну та соціальну інфраструктуру. Але є і державні програми на відбудову житла, якщо йдеться про незначні руйнування: заміна вікон, дверей тощо. Нагадаємо також, що на початку березня Президент Володимир Зеленський заявляв про плани розробки й запровадження окремих для кожного зруйнованого міста програм відбудови. А пізніше в інтерв'ю журналістам BBC.

Прем'єр-міністр Денис Шмигаль розповів про основний план відбудови. Згідно з ним перша стадія – це оперативне тимчасове відновлення, друга – швидке включення у відбудову одразу після закінчення воєнних дій. На третій стадії мають повноцінно відновити країну. Для систематизації цього процесу уряд запустив збір коштів на підтримку України в межах глобального проекту United24. Займатися питанням будівництва та викупу житла для переселенців доручили Державному фонду сприяння житлового молодіжного будівництва. Процедура відбувається відповідно до постанови уряду. Купівлю перших ста квартир Держмолодьжитло оголосило 11 травня. Фонд планує придбати: 35 квартир: у Київській та Чернігівській областях, 20 – на Сумщині, 10 – на Житомирщині.

# РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ефективна взаємодія влади і громадськості у сфері фіксації випадків руйнування і пошкодження житла є запорукою результативності політики держави в умовах воєнного стану. Розбудова в державі громадянського суспільства зобов'язує владу активно впроваджувати сучасні форми співпраці. Однак цей процес відбувається дуже повільно. Так, спостерігається нерозвиненість механізмів співпраці влади та громадськості, що призводить до численних порушень прав громадян та неможливості реально впливати на управлінські рішення в означеній сфері. Це негативно позначається на розробці механізмів компенсації майнової шкоди за знищене або пошкоджене житло.

Аналіз законодавчих і підзаконних актів, які регламентують процес взаємодії влади та інститутів громадянського суспільства вказує на існування наступних проблем:

1. відсутність на законодавчому рівні ефективних механізмів фінансування процесу співпраці влади і громадськості;
2. відмежованість влади від рекомендацій громадськості;
3. недосконалість законодавчих форм впливу громадськості на владу держави в процесі співпраці;
4. відсутність на законодавчому рівні ефективних організаційних форм взаємодії влади і громадськості у сфері документування фактів пошкодження або руйнування житла;
5. нерозвиненість законодавчих механізмів доступу громадськості до інформації про результати обстрілів;
6. недостатня гармонізованість законодавства про взаємодію влади і громадськості з європейськими стандартами громадського врядування.

Внаслідок цих проблем складається ситуація, в якій інститути громадянського суспільства змушені самостійно шукати джерела фінансування для реалізації суспільно корисних проектів, у тому числі тих, які пов'язані з документуванням воєнних злочинів РФ. Неможливість ефективно впливати на управлінські рішення призводить до того, що нормативно-правові акти, які приймаються в інтересах



жертв конфлікту, залишаються малоефективними, адже не містять чіткого процедурного порядку. На регіональному рівні ситуація дещо краща, однак органи місцевого самоврядування часто обмежують співпрацю з громадськістю до рівня проведення окремих спільних заходів (моніторинг, обговорення тощо). В умовах воєнного стану слід надавати громадськості значно більших правомочностей, які дадуть змогу ефективніше відстоювати інтереси громадян, які втратили своє житло.

Слід враховувати, що в питанні відшкодування майнової шкоди, вирішальну роль відіграє держава, яка повинна брати на себе відповідні зобов'язання. Проте, інститути громадянського суспільства також можуть приймати участь в розробці загальнодержавних і регіональних механізмів компенсації та шукати альтернативні джерела фінансування відповідних програм. Тому для нашої держави потенціал громадянського суспільства на сьогодні залишається нереалізованим.

# ПРАКТИКА ФІКСАЦІЇ ВИПАДКІВ ПОШКОДЖЕННЯ АБО ЗНИЖЕННЯ ЖИТЛА ТА НАДАННЯ ВІДПОВІДНОЇ ДОПОМОГИ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

В рамках реалізації проекту і з метою аналізу правового забезпечення та практики фіксації і надання допомоги у разі пошкодження або знищення житла в умовах збройної агресії з боку РФ в Дніпропетровській області було направлено 10 запитів та звернень до органів виконавчої влади та до посадових осіб місцевого самоврядування. В своєму зверненні ми просили у відповіді надати інформацію:

1. щодо кількості зафіксованих пошкоджених/зруйнованих об'єктів нерухомого майна на території певного району в результаті бойових дій спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України;
2. щодо кількості звернень громадян щодо обстеження майна, яке було пошкоджено/зруйновано в результаті бойових дій спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України;
3. щодо кількості обстежених об'єктів нерухомості, які було пошкоджено/зруйновано в результаті бойових дій спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України;
4. про затвердженні (якщо такі є) програми компенсації за пошкоджене/зруйноване майно на місцевому рівні за рахунок місцевого бюджету чи інших міжнародних програм у вигляді: матеріальної компенсації, проведення ремонтних робіт, надання будівельних матеріалів тощо;
5. про програму відселення громадян, житло яких було пошкоджено/зруйновано в результаті бойових дій, спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України, та забезпечення таких осіб тимчасовим житлом наявного у житловому фонді громади.

Також у наших запитах ми просили зазначити, чи застосовуються додаткові заходи/методи фіксації пошкодження/руйнування майна, спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України, і якщо так, то які саме. Нас також цікавило питання, чи взаємодіють органи місцевого самоврядування (військово-цивільні адміністрації) з правоохоронними органами, ДСНС України та іншими спеціальними службами щодо фіксації пошкодження/руйнування майна,

спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України. Загалом нами було отримано 13 відповідей, узагальнивши які, ми отримали наступні дані:

- в Дніпропетровській області зруйновано щонайменше 1348 цивільних об'єктів,
- до органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади для огляду, фіксації та актування об'єктів нерухомого майна цивільного характеру, звернулися 975 осіб, проведено зокрема 826 обстежень об'єктів нерухомості, які було пошкоджено/зруйновано в результаті бойових дій, спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України;
- враховуючи, що роботи з обстеження пошкоджених об'єктів виконуються на територіях, на яких відсутні або завершено активні фази бойових дій, після здійснення комплексу заходів (розмінування, пошуку постраждалих чи загиблих, первинного демонтажу частин об'єктів, тощо), 6% зруйнованого та пошкодженого майна було обстежено в зоні існування активних бойових дій і підготовлено Акти обстеження об'єкта, пошкодженого внаслідок військових дій, спричинених збройною агресією Російської Федерації;
- виявлено, що серед затверджених програм компенсації за пошкоджене/зруйноване майно на місцевому рівні за рахунок місцевого бюджету чи інших міжнародних програм, більшість передбачають матеріальну компенсацію, проведення ремонтних робіт та надання будівельних матеріалів;
- встановлено, що на місцевому рівні тільки дві громади (Апостолівська міська рада та Карпівська сільська рада) вказали, що мають програми соціального захисту населення, які потребують житла, але вказані програми 2020 та 2021 року прийняття. Нових програм, які були б актуальні саме з 24 лютого 2022 року в громадах поки не прийнято, проте в громадах, де присутні факти руйнування чи пошкодження майна для цивільних осіб діє можливість отримати будівельні матеріали за рахунок громади та спонсорів для відбудови чи часткового полагодження майна. Слід також зазначити, що в окремих громадах у даний час розробляються проекти програм компенсації за пошкоджене/зруйноване майно на місцевому рівні. Це Девладівська сільська рада та Зеленодольська міська рада Криворізьського району;
- щодо програм відселення громадян, житло яких було пошкоджено/зруйновано в результаті бойових дій, спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території України та забезпечення таких осіб тимчасовим житлом наявного у житловому фонді громади з'ясовано, що в Мирівській громаді є можливість для громадян, які потребують житла, поселитися у вільні житлові приміщення громади, в Девладівській міській ради така програма знаходиться в стадії розробки. В решті громад, додаткові програми не приймалися;

- встановлено, що під час фіксації пошкодження/руйнування майна в громадах використовують окрім загального огляду під час комісійного обстеження тільки фото та відео фіксацію. Інших додаткових методів не використовується;
- взаємодія з правоохоронними органами, ДСНС України щодо фіксації пошкодження/руйнування майна, спричинених збройною агресією Російською Федерацією на території певної громади здійснюється в разі необхідності. В тих громадах, де присутні постійні обстріли та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, ця взаємодія ширша. Тобто, сталої практики координації та співпраці не має.

Таким чином слід констатувати відсутність на Дніпропетровщині єдиних механізмів фіксації випадків знищення або пошкодження житла громадян внаслідок збройної агресії РФ в Україні. Наявні інструменти зводяться виключно до документування та надання тимчасового житла або проведення ремонту пошкодженого житла. Хоча слід визнати, що механізми фіксації обмежені окремими формами обстеження та документування. Сталої практики відшкодування шкоди на регіональному рівні також сьогодні не існує, що обумовлено відсутністю в державі профільного законодавчого акту.

# ІНСТРУМЕНТИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

З 2014 року Українська держава почала запроваджувати напрямки перехідного правосуддя. На початковому етапі, цей процес був достатньо хаотичним та несистемним. На даний час в Україні також відсутній комплексний законодавчий акт у сфері державної політики перехідного періоду. Однак, вже сьогодні держава може використовувати окремі інструменти перехідного правосуддя для вирішення проблеми фіксації випадків знищення або пошкодження житла, а також відшкодування громадянам майнової шкоди. Справа в тому, що інструменти перехідного правосуддя можуть допомогти розбудувати відповідний механізм на підставі узагальненого міжнародного досвіду. Якщо більш конкретно розглянути функціональні можливості моделі перехідного правосуддя, то слід відзначити наступні інструменти:

- 1. Комісії правди.** Така організаційно-правова форма дає змогу поєднати жертв конфлікту в рамках єдиного діалогу. Це дозволяє систематизувати не тільки відомості про воєнні злочини РФ в Україні, а й забезпечити узгодження позицій щодо механізмів фіксації та відшкодування майнової шкоди. В рамках комісій правди також можна окреслити і проаналізувати ключові проблеми жертв конфлікту, які стосуються питань сатисфакції та компенсації.
- 2. Репарації.** Цей інструмент дозволяє створити правові та процедурні підстави щодо стягнення з держави-агресора шкоди, завдану збройною агресією. Тобто, мова йде про акумулювання коштів, за рахунок яких у майбутньому українці зможуть отримати компенсацію за зруйноване або пошкоджене житло. Це достатньо поширена світова практика, коли військові злочинці сплачують репарації жертвам конфлікту.
- 3. Кримінальне переслідування.** В основному мова йде про міжнародне кримінальне переслідування воєнних злочинців, які у подальшому можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Забезпечення невідворотності покарання може також сприяти покладанню на винних осіб обов'язків сплати репарацій, про які ми зазначили вище.
- 4. Співпраця з інститутами громадянського суспільства.** Вона дає змогу залучити громадськість до різних процесів, які стосуються захисту майнових прав громадян в умовах збройного конфлікту. Мова йде про: участь у



фіксації наслідків обстрілів, внаслідок яких було знищене або пошкоджене житло українців; участь у розробці механізмів виплати компенсацій жертвам конфлікту; участь у контролі за виплатами компенсації громадянам, житло яких знищене або пошкоджене внаслідок конфлікту.

- 5. Імплементация міжнародно-правових стандартів.** На сьогодні це дуже важливий і перспективний інструмент, оскільки він створює передумови для гармонізації та уніфікації національних правових механізмів фіксації та компенсації з відповідними міжнародно-правовими стандартами захисту майнових прав цивільних громадян в умовах збройного конфлікту.

## ВИСНОВКИ

З'ясувавши стан справ щодо правового забезпечення фіксації випадків знищення або пошкодження житла громадян та відшкодування шкоди, в рамках цієї доповіді слід зупинитися на наступних висновках:

- 1.** На сучасному етапі розвитку, коли держава зіткнулася з відкритою збройною агресією, політика держави стосовно захисту та гарантування майнових прав громадян є доволі однозначною. Її принципи передбачають безпосередню участь держави у процесі фіксації випадків знищення або пошкодження житла. Тобто, право на відшкодування шкоди є невід'ємним, а його нормативно-правове забезпечення – обов'язковим. Принципи державної політики передбачають встановлення причинно-наслідкових зв'язків між фактом знищення або пошкодження житла та воєнними злочинами держави-агресора. Але, право на компенсацію розглядається як безальтернативний засіб відшкодування майнової шкоди.
- 2.** На міжнародно-правовому рівні право на житло розглядається як елемент мінімально необхідних стандартів життя. В свою чергу, право на сатисфакцію, тобто на відшкодування майнової шкоди, з позицій міжнародного права, є невід'ємним компонентом пошуку справедливості та покарання винних. Міжнародно-правові акти базуються на принципі визнання і гарантування жертвам конфлікту права на компенсацію. У переважній більшості міжнародних документів зазначено про важливість документування фактів знищення або пошкодження житла з метою формування доказової бази та подальшого відшкодування шкоди. Також на міжнародно-правовому рівні закріплено принцип повноти та оперативності відшкодування майнової шкоди, яка завдана внаслідок збройних конфліктів. Він стосується обох сторін конфлікту.
- 3.** На сучасному етапі, попри численні загрози, в державі досі не сформовано законодавство у сфері відшкодування шкоди, завданої громадянам збройною агресією. Це стосується і житла, адже сьогодні навіть відсутній профільний законодавчий акт. Більшість підзаконних актів є доволі абстрактними і не містять чітких механізмів фіксації шкоди та порядку виплати компенсацій. Деякі нормативно-правові акти стосуються виключно питань, пов'язаних із

шкодою, завданою державі. У таких умовах, права громадян на сатисфакцію практично не можуть бути гарантовані та забезпечені.

- 4.** Процес становлення механізмів фіксації та відшкодування майнової шкоди в державі гальмується низкою чинників, які мають комплексний характер і були детально досліджені. Внаслідок цього, означений вище процес є неструктурованим та ситуативним, а політика держави значно відстає від реальних потреб суспільства. Також спостерігається відсутність належного рівня координації між органами центральної влади та місцевим самоврядуванням. Останнє майже позбавлено реальних можливостей виплати компенсації, тому їхні функції переважно зводяться до фіксації випадків знищення або пошкодження житла. Навіть у цьому аспекті відсутня методологічна єдність, що негативно впливає на ефективність усього процесу.
- 5.** Одним з ключових недоліків на даний час є недостатній рівень залучення інститутів громадянського суспільства до процесу фіксації фактів руйнування житла. Це затягує означений процес, внаслідок чого втрачається дорогоцінний час та докази воєнних злочинів РФ. Недооцінення потенціалу громадянського суспільства лише поглиблює конфлікт між владою та постраждалими громадянами, житло яких зруйноване або пошкоджене. Останні очікують від держави реальних кроків, натомість мають бюрократичні процедури та недосконалий порядок роботи відповідних органів та служб.
- 6.** Спираючись на відповіді, які надійшли за нашими запитами до органів місцевого самоврядування, роль місцевої влади на сьогодні дуже обмежена функціонально. Вони лише встигають документувати факти руйнування житла та організували відповідні комісії, які займаються фіксацією. Питання виплати компенсацій, на даний час на Дніпропетровщині залишається відкритим. Тобто, постраждалі практично не можуть отримати компенсації, і можуть розраховувати лише на незначний ремонт пошкодженого житла. В окремих випадках такого ремонту вистачає для відновлення пошкодженого житла, однак здебільшого мова йде про потребу відшкодування вартості знищеного житла. Основна причина такої ситуації – це відсутність профільного закону, який регламентує питання виплати компенсацій за зруйноване або пошкоджене житло.
- 7.** Покращення ситуації можливе за умов активізації процесу впровадження напрямків перехідного правосуддя в Україні, які містять чіткі алгоритми сатисфакції та додаткові інструменти забезпечення права на компенсацію. Однак, для цього в державі необхідно запровадити низку нормативно-правових та організаційно-структурних змін. Зокрема, створити комісії правди, які будуть займатися і питанням відшкодування майнової шкоди. Також

доцільно прийняти низку законодавчих актів, в яких будуть деталізовані довгострокові аспекти розбудови миру. В них також закріплюються питання виплати репарацій, за рахунок яких жертви конфлікту можуть отримати відповідні компенсації за зруйноване або пошкоджене житло.

- 8.** Негайному врегулюванню підлягають питання процедурного характеру, тобто сам порядок фіксації фактів руйнування житла, система критеріїв визначення розміру шкоди, алгоритмів встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Усі означені проблеми також впираються в недосконалість законодавства та надмірну політизацію питання сатисфакції. Також проблема існує внаслідок неналежного рівня імплементації в Україні норм міжнародного гуманітарного права, які теоретично повинні стати основою механізму відшкодування шкоди, завданої житлу громадян внаслідок збройної агресії.

## РЕКОМЕНДАЦІЇ

Враховуючи наявні проблеми фіксації та відшкодування майнової шкоди в умовах збройного конфлікту необхідно запропонувати наступні рекомендації для органів влади та місцевого самоврядування:

- 1.** Імплементация міжнародного гуманітарного права (дасть змогу підвищити ефективність правового регулювання статусу постраждалих від збройного конфлікту). Імплементация норм міжнародного гуманітарного права до законодавства України дозволить функціонально розширити ті гарантії, які держава має надавати постраждалим від збройного конфлікту. Фактично, відбудеться удосконалення вітчизняного законодавства за рахунок реєпції позитивного світового досвіду. Зокрема, кожен постраждалий отримає чіткий алгоритм захисту власних майнових прав. Також будуть узгоджені та уніфіковані питання фіксації випадків пошкодження або зниження житла громадян.
- 2.** Запровадження чітких та зрозумілих критеріїв оцінки майнової шкоди, завданої збройним конфліктом (на їхній основі можна розбудувати механізм встановлення причинних зв'язків між втратою майна та збройним конфліктом, а також механізм компенсації такої шкоди). Важливе практичне значення має система критеріїв оцінки майнової шкоди, які дозволять чітко окреслити механізми визначення причинно-наслідкових зв'язків між втраченим майном та збройним конфліктом. Отже, переважно йдеться про процедурні питання, пов'язані з фіксацією майнової шкоди, завданої житлу громадян.
- 3.** Налагодження конструктивної співпраці з постраждалими від збройного конфлікту та органами соціального захисту населення (дасть змогу узгодити інтереси суспільства та влади, а також чітко окреслити коло потреб жертв конфлікту, які втратили житло). Неодмінно слід згадати і про доцільність створення неурядових організацій, які захищатимуть права переселенців та осіб, які зазнали майнової шкоди під час збройного конфлікту. Це стане проявом становлення в Україні громадянського суспільства та розбудови партнерських відносин між владою та громадськістю.

- 4.** Деполітизація ініціатив, пов'язаних зі статусом постраждалих від збройного конфлікту (підвищить авторитет влади та послабить соціальну напруженість в українському суспільстві). Стосовно деполітизації ініціатив, пов'язаних зі статусом постраждалих від збройного конфлікту, необхідно надати усім законодавчим ініціативам статусу невідкладних, адже Верховна Рада України повинна усвідомити, що доля цих громадян залежить від політичної волі депутатів. Перш за все, це іміджеве питання для України, оскільки формує думку світової спільноти про державу. З іншого боку, захист інтересів власних громадян це ключова внутрішня функція держави, якою не слід нехтувати. Відзначимо, що авторитет влади напряму залежить від ефективності політики у сфері відшкодування майнової шкоди, адже йдеться про нагальні потреби жертв конфлікту.
- 5.** Активізація нормотворчості органів влади (спрямована на постійний моніторинг чинного законодавства та його оновлення у відповідності до тенденцій, що склалися на міжнародно-правовому рівні). Ключовою умовою ефективності цього процесу є співпраця з інститутами громадянського суспільства (громадські обговорення та консультації, залучення експертів, спільний моніторинг проблем тощо). Особливу увагу слід звертати на організаційно-структурні аспекти та умови доступу ВПО до декларованих державою пільг і гарантій, зокрема і тих, що стосуються захисту та поновлення майнових прав. Тобто особи, які втратили житло повинні бути залучені до процесу визначення механізмів компенсації та інших процедурних аспектів, зокрема і обговорення порядку фіксації майнової шкоди.
- 6.** Делегування органам місцевого самоврядування повної самостійності та фінансових можливостей для розробки регіональних програм фіксації та відшкодування шкоди за зруйноване або пошкоджене житло громадян. Слід враховувати, що джерела для виплати такої компенсації можуть бути достатньо різними, однак критерії та алгоритм фіксації має бути уніфікованим в рамках усієї держави. Тобто, влада повинна методологічно забезпечити процес фіксації випадків знищення або пошкодження житла громадян. При чому, політика влади у цьому питанні повинна бути спрямована на максимальну оперативність та усунення зайвих бюрократичних перепон.
- 7.** Організація процесу узагальнення та вивчення міжнародного досвіду фіксації наслідків руйнування житла з подальшим використанням позитивного досвіду в Україні. Мова йде про наукове обґрунтування доцільності запровадження окремих механізмів, а також систематизацію очікуваних результатів від відповідної державної політики. Реалізація означеної рекомендації вимагає налагодження співпраці між владою та науковою спільнотою, а також затвердження пріоритетних напрямків наукових досліджень.



- 8.** Розбудова активної співпраці з представниками міжнародних фінансових та фінансово-кредитних установ задля пошуку альтернативних джерел фінансування процесу компенсації за зруйноване або пошкоджене житло. Йдеться як про кредитну допомогу, так і про безповоротну фінансову допомогу державі. У цьому сенсі варто активізувати взаємодію у сфері пошуку оптимальних механізмів стягнення репарацій з держави-агресора, а також відповідних джерел, тобто активів окупантів.
- 9.** Необхідно значно розширити технічні інструменти фіксації фактів майнової шкоди, що значно спростить порядок документування подібних випадків, а також прискорить процес виплати відповідних компенсацій. Частково ці інструменти можуть бути розширені за рахунок налагодження співпраці між органами ДСНС України та місцевою владою. Також необхідно активізувати зусилля у напрямку формування фонду тимчасового житла для осіб, житло яких було пошкоджене або знищене внаслідок збройної агресії РФ.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оцінка KSE Institute спільно Мінреінтеграції, Мінрегіонрозвитку, іншими міністерствами та партнерськими організаціями: <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/02/novyna/finansy/pryami-zbytky-vijny-oczinyuyutsya-bilsh-nizh-108-mlrd-dolariv-kse> (дата звернення: 09.08.2022).
2. Хто і як повертатиме українцям зруйноване житло. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62503235> (дата звернення: 09.08.2022).
3. Житло для переселенців та технології повоєнного будівництва. URL: <https://upravbud.info/municypalitetam/zhytlo-dlya-pereselencziv-ta-tehnologiyi-povoynenogo-budivnyctva-materialy-rebuild-ua-lviv-2022/> (дата звернення: 09.08.2022).
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-vii> (дата звернення: 10.08.2022).
5. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18> (дата звернення: 12.08.2022).
6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 13.08.2022).
7. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройної агресії Російської Федерації та Подолання її наслідків: Постанов Верховної Ради України від 21 квітня 2015 р. № 337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19> (дата звернення: 15.08.2022).
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 червня 2015 р. № 1669-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18> (дата звернення: 17.08.2022).
9. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. №998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF> (дата звернення: 20.08.2022).

10. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-%D0%BF> (дата звернення: 21.08.2022).
11. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF> (дата звернення: 23.08.2022).
12. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80> (дата звернення: 24.08.2022).
13. Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2018-%D0%BF> (дата звернення: 24.08.2022).
14. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 24.08.2022).
15. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80> (дата звернення: 25.08.2022).
16. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 року № 422. Урядовий кур'єр. 2004. № 75.
17. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12 січня 2006 р. № 3334-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 19. стор. 720. Ст. 159.

18. Про внесення змін до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» щодо умов забезпечення соціальним житлом внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 18 вересня 2018 р. № 2546-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 43. стор. 24. Ст. 347.
19. Проект закону України «Про державну політику в умовах перехідного періоду». URL: [https://drive.google.com/drive/folders/1nLqkGEZehlgOgi7K\\_OdthhSr3F--l188](https://drive.google.com/drive/folders/1nLqkGEZehlgOgi7K_OdthhSr3F--l188) (дата звернення: 25.08.2022).
20. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. Урядовий кур'єр. 2022. № 64.
21. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. №473. Урядовий кур'єр. 2022. № 93.
22. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 і від 19 квітня 2022 р. № 473: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 червня 2022 р. № 700. Урядовий кур'єр. 2022. № 136.
23. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. Офіційний вісник України. 2013. № 27, стор 370. стаття 942.

# ДОДАТКИ



**Таблиця 1. Узагальнені дані відповідей на запити щодо механізмів фіксації та допомоги особам, житло яких було знищене або пошкоджено внаслідок збройної агресії РФ (окремі громади Дніпропетровщини)**

№	Громада	Наявність відповіді	Кількість зафіксованих пошкоджених/зруйнованих об'єктів нерухомого майна	Кількість звернень громадян щодо обстеження майна	Кількість обстежених об'єктів нерухомості	програми компенсації	програми відселення громадян	додаткові заходи/методи фіксації пошкодження/руйнування майна,	Взаємодія
1	Дніпропетровська обласна військова адміністрація	+	Відмова в наданні відповіді на запит						
2	Криворізька районна державна адміністрація	+	Перенаправлення в громади						
3	Виконавчий Комітет Девладівської міської ради	+	0	0	0	Програма Компенсації наразі на стадії розробки	Програма наразі на стадії розробки	Не проводилися	За необхідністю
4	Карпівська сільська рада	+	2	0	2	Існує Програма соціального захисту населення Карпівської сільської територіальної громадина 2021 – 2025pp	Не приймали	Проведено фото та відео фіксацію	так
5	Лозуватська сільська рада	+	0	0	0	Немає відповіді	Немає відповіді	Немає відповіді	Немає відповіді
6	Новолатівська сільська рада	+	0	0	0	Немає відповіді	Немає відповіді	Немає відповіді	Немає відповіді
7	Нікопольська районна державна адміністрація	+	Повідомлення про перенаправлення звернення						
8	Мирівська сільська рада	+	69	69	69	На місцевому рівні громадяни отримують будівельні матеріали для полагодження майна	Громадяни, які потребують житла розселяються у вільні житлові приміщення громади	Створена комісія для фіксації руйнувань	так
9	Павлоградська районна державна адміністрація	-							
10	Синельниківська районна державна адміністрація	+	98	122	98	Не приймалися. Здійснюється проведення ремонтних робіт за допомогою спонсорських коштів.	Не приймалися	відсутні	так
11	Нікопольська міська рада	-							



№	Громада	Наявність відповіді	Кількість зафіксованих пошкоджених/зруйнованих об'єктів нерухомого майна	Кількість звернень громадян щодо обстеження майна	Кількість обстежених об'єктів нерухомості	програми компенсації	програми відселення громадян	додаткові заходи/ методи фіксації пошкодження/ руйнування майна,	Взаємодія
12	Апостолівська міська рада	+	179	170	161	Рішенням сесії Апостолівської міської ради від 23.12.2020 року затверджена «Програма створення місцевого фонду матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій 2020 – 2025рр на території громади».	Не затверджено	Розпорядженням від 16.06.2022р створена комісія щодо фіксації наслідків пошкодженого майна	так
13	Зеленодольська міська рада	+	1000	614	594	Питання по розробці місцевої програми компенсації за пошкоджене/зруйноване майно в результаті бойових дій наразі вивчається. Разом з тим, було отримано благодійну допомогу у вигляді будівельних матеріалів які були надані громадянам для відновлення пошкодженого майна, зокрема від: МКЧХ, Компанії ДТЕК, БФ «Добрі справи», Військової адміністрації м. Кривий Ріг, Криворізької районної військової адміністрації, БФ «Фонд Ріната Ахметова», матеріальна допомога мешканцям громади надавалась ГО «Правозахисна Група «СІЧ» та ін.	Не затверджено, але організовані маршрути евакуації	Додаткових заходів не проводилося.	так
14	Широківська об'єднана територіальна громада	+	0	0	0	Програми відсутні	Програми відсутні	заходів не проводилося.	ні



За фінансової підтримки чеської організації People in Need, у рамках ініціативи SOS Ukraine.  
Зміст публікації не обов'язково збігається з їхньою позицією.

